

A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről*

1. Személynévkutatásunk a korábbi évtizedekben is jelentős munkákkal járult hozzá a természetes és mesterséges családnevek rendszerének több szempontú, átfogó vizsgálatához, és ezáltal egyebek mellett a névadás alapotívumainak, a nevet létrehozó nyelvi eszközök jellemzőinek, a névkeletkezés egyes szabályszerűségeinek a feltárásához (vö. pl. FEHÉRTÓI 1969., ÖRDÖG 1973., B. GERGELY 1981., HAJDÚ 2003., a két családnévcsoport jellemzésére l. FARKAS 2003.). Azonban a vizsgálati szempontok ismételt számbavételével, illetve a rendszerezési problémák újragondolásával – úgy hiszem – az eddigi megállapítások árnyaltabbá tételéhez járulhatunk hozzá.

2. A tulajdonnevek rendszerszerűsége. – A tulajdonnevek és ezen belül egyes tulajdonnévfajták rendszerszerű viselkedése axiomatikus érvényű, mivel a nyelvnek mint egy strukturált felépítésű magasabb egységnek, rendszernek a részét képezik, másképpen szólva „a nevek nyelvi jelekként rendelkeznek a nyelv rendszerszerűségének sajátosságaival” (HOFFMANN 1993: 24). E tétel elméleti alapjául az az általános grammatikai megközelítés szolgál, amely a nyelv alkotóelemeit funkciójuk, használati körük, alakjuk, jelentésbeli és más tulajdonságaik alapján strukturáltnak tekinti. Ez a meghatározott szabályok alapján szerveződő, hierarchikus felépítésű nyelvi elemrendszer különböző szintekben realizálódik,

* A tanulmány a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasóülésén 2005. november 25-én elhangzott előadás átdolgozott, bővített változata. Végleges formája az OTKA (T 49095) és a Deák Ferenc Ösztöndíj támogatásával készülhetett el.

amelyek önmagukban is rendszert alkotnak, ezek tulajdonképpen a nyelvi rendszer részszerkezetei (MGr. 24).

Mindebből egyrészt következik az, hogy a tulajdonnevek rendszere leginkább nyelvi eszközökkel írható le, másrészt, hogy az egyes nevek keletkezését a mindenkor meglévő tulajdonnévi rendszer viszonylatában kell elképzelnünk (vö. TÓTH V. 2001: 123). Névrendszertani vizsgálatunk során tehát tekintettel kell lennünk arra, hogy „a már meglévő névanyag bizonyos fokig megszabja az új megnevezések létrejöttének módját” (SEBESTYÉN 1960: 83). E változási folyamat egyik fontos tényezője az *a n a l ó g i a*, amely a hasonlóságok erősítése mellett természetéből adódóan eltérő hatások érvényesülésével változásokat és ezzel újabb mintakövetésre alkalmas elemet hoz létre a rendszerben, azaz a hatóerők érintkezési felületei mentén az egyedi jellegzetességek sokasága jön létre (vö. J. SOLTÉSZ 1974: 558). Emellett a tulajdonnevek a nyelv lexikális készletének részeként olyan nagy elemszámú rendszert alkotnak, amelynek belső összefüggései és az elemei közötti kapcsolatok nem lehetnek olyan szorosak, mint az alsóbb nyelvi szintek esetében, mindez pedig számunkra azt eredményezi, hogy nehezen képzelhető el olyan tipológiai modell, amely a rendszer minden egyes elemét maradéktalanul leképezi (erre l. HOFFMANN 1993: 28). Ezen korlátok tudatában a nevek rendszerének vizsgálatakor többek között a névrendszer belső összefüggéseinek, a névalkotási szabályszerűségeknek, a névadásban szerepet játszó névmintáknak a feltárását kell elsődleges feladatunknak tekintenünk.

3. Önkényesség és motiváltság. – A családnévadásban szerepet játszó alapmodellek típusainak számbavétele előtt röviden ki kell térnünk a motiváltság kérdésére. A magyar családnevek természetes keletkezésekor az elnevezettnek az objektív valóság elemeihez kapcsolódó jellemzői alapján, a közösség névadó szerepe által szükségszerűen motivált név jön létre, ezért az így alkotott név „többnyire információt, leírást is tartalmaz” (J. SOLTÉSZ 1979: 53). Ma már a névtani irodalomban többnyire általánosan elfogadott tétel, hogy „minden névadási aktus szemantikailag tudatos”, tehát abszolút motiválatlan név nincs (HOFFMANN 1993: 43, 1999: 208; J. SOLTÉSZ 1979: 53; HAJDÚ 2003: 86; és mások). A névadáskor általában a denotátum (elnevezett személy) azon sajátosságai tükröződnek a névben, amelyek többnyire leképezik az objektív valóságot. A denotátumok tehát a keletkező neveket motiválják (befolyásolják) olyan értelemben, hogy kizárólag csak velük kapcsolatos jellegzetesség lehet a névadás alapja (vö. pl. TÓTH V. 2001: 124), azaz egy Péter nevű egyén fiát nem nevezhetik el Pálfi-nak, egy szabómester nem lehet Mészáros, egy Debrecenből származó lakos nem lehet Budai, ezzel szemben az elnevező szabadon (önkéntesen) választhat a denotátummal (elnevezettel) kapcsolatos számos sajátosság közül, kiemelve a legjellemzőbbnek tartott attribútumot (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 25).

A természetes módon létrejött nevekkal szemben a névváltoztatással keletkezett nevek „egyéni, tudatos és szubjektív választás eredményei, mely nem feltétlenül igazodik a jelölt valós jellemzőihez” (FARKAS 2003: 152).

4. A történeti családnév kutatás és rendszerezési kísérletei. – A személynév kutatás, ezen belül a családnév vizsgálat történetét, eddigi

eredményeit a korábbi időszakra nézve többen is áttekintették (pl. BERRÁR 1960, HAJDÚ 1969., 1981., 1989., 2003: 331–40, 761–6), módszertani tanácsot is adva (pl. ÖRDÖG 1974.), ezért ez felment engem a szakirodalmi előzmények részletezése alól, most csupán a családnév-kutatásunk hagyományos tipológiáinak jellemzőit, a bennük megmutatkozó névelemzési szemlélet szerint néhány fontosabb munka kiemelésével mutatom be.

A) **Diakrón tipológia.** – A családnév-rendszerezés egyik lehetséges módjának egyik legkorábbi, tulajdonképpen követők nélkül maradt példája MOLLAY KÁROLYnak a XV. századi soproni német családnevekre alkalmazott, elsősorban diakrón szemléletű tipológiája (1938.). A német szakirodalmi hagyományra épülő rendszerezés a nevek keletkezését és változását vizsgálja, módszere azonban a leíró szempontok érvényesítése miatt vitatható. Fontos eredménye viszont annak felismerése, hogy a családnevek megalkotásában nemcsak a köznevek, hanem más tulajdonnevek is (személynevek és helynevek) is részt vesznek. Emellett a köznévi előzmények kapcsán kijelenti, hogy „a családnév ’nomen proprium’ jelentése egy konkrét jelentésből való másodlagos fejlődés eredménye” (i. m. 13).

ÖRDÖG FERENC MOLLAY munkáját az önelvű névkutatás (ezen belül a személynévkutatás) egyik korai magyar példájának tartja (1973: 7). Kétségtelen, hogy ez a művelődéstörténeti (PAIS 1921–1922.), illetőleg a társadalomtörténeti (pl. BENKŐ 1949.) tematika mellett mindenképpen új szempontként jelentkezett.

B) **Motivációs rendszerezés.** – A természetes családneveknek a névadás pillanatában az elnevezettel való konkrét kapcsolatából adódik családneveink másik elemzési lehetősége, a névadás alapján álló motivációs rendszerezése. Az első számításba vehető elemzés KUBINYI FERENC nevéhez fűződik a XIX. század második feléből, aki a XIV. századi *dictus*-os neveket elsőként vizsgálva, „különböző jelentőségük szerint osztályozva” a következő csoportokat különítette el: 1. testalkatra és testi tulajdonságokra vonatkozók: *Agg, Baglyas, Éjjeltudó, Fitos, Macskaszemű* stb.; 2. „arc- és hajszínt jelzők”: *Arany, Fakó, Fejér* stb.; 3. „lelki tulajdonságot kitüntető”: *Bölcs, Bús, Csala, Csintalan* stb.; 4. nemzetiségre emlékeztetők: *Besenyő, Cseh, Horvát, Lengyel* stb.; 5. „foglalkozásra avagy viselt hivatalra utalók”: *Ács, Apród, Bajnok, Bakó, Vámos, Varró, Zsoldos* stb.; 6. külső körülményekre vonatkozók: *Gyalog, Gyűrűs, Földes, Földura, Gombos, Keresztes, Özvegy, Pénzes, Peres, Sós, Szalonnás, Tegzes, Tornyos, Vendég, Vő* stb.; 7. állatnevekből kölcsönöztek: *Bárány, Bogár, Borz, Csikó, Csirke, Varjú* stb. (1885.). KUBINYI kategóriái mindenképpen figyelemre méltók, főként a külső körülményre vonatkozó nevek elkülönítése miatt, amely alatt a példák egy része szerint a birtoklást és a rokoni kapcsolatot értette.

E tipológiai kísérlet folytatását MELICH JÁNOS munkájában találjuk meg, aki történeti családnévanyagon végzett elemzésében először próbálta meg a névadás indítékát a név köznévi előzményének lexikális jelentésétől elválasztani, de kategóriái kidolgozatlanok maradtak (MELICH 1943: 273). Családnévtípusai között szerepelnek a származást jelölő családnevek (hely- és népnevek), az egyházi, szentek nevéből és bibliai keresztnévekből lett családnevek, illetve az állást, hivatalt, hivatást, foglalkozást jelentő köznevekből lett nevek. Negyedik kategóriaként MELICH

a ragadványneveket említi, amelyek testi-lelki tulajdonságot, állatot, növényt, követ jelentő köznevekből alakultak (MELICH 1943: 273).

Hasonló névtípusokat találunk BENKŐ LORÁNDnak a XIII–XIV. századi családnévelőzmények rendszerét bemutató munkájában is (1949.). Névtípusai a következők: apanév, helységnév, nemzetségnév és világi névadáson alapuló nevek csoportja, melyet további tulajdonságot, nemzetiséget és foglalkozást jelölő alkategóriákra tagolt. E sorban azonban a helységnév és a nemzetségnév meghatározás inkább lexikális, és nem motivációs megközelítés eredménye.

A családneveknek a névadás alapjára épülő rendszerezése azonban ezt követően évtizedekig kikerült a vizsgálati szempontok közül. A későbbi munkák sorából KÁZMÉR MIKLÓS 1993-ban megjelent CsnSz.-át kell kiemelnünk, melynek szócikkei az egyes családnevek történeti adatai mellett megadják keletkezésük lehetséges magyarázatát, a névadás motivációját is. Csak sajnálhatjuk, hogy a rendkívül gazdag anyag alapján létrehozott motivációtípusok elkülönítésének alapelvéről nem ismerjük a szerző álláspontját, erről az egyes szócikkek motivációinak teljes körű összegyűjtése után tudunk véleményt formálni.

A motivációs alapú családnév-tipológiák áttekintésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a ragadványnév-rendszerezéseket sem, mivel a két névfajta kialakulásában hasonló tényezők játszanak szerepet, így leírásukban is találhatunk párhuzamos elemeket. Elsőként figyelmet érdemelnek TÓTH KATALIN kategóriái, aki két nagy csoportot különített el. Az első kategóriába tartoznak azon nevek, melyeknél a névadás oka az alany személyén kívül áll (ezeket nevezhetnénk külső keletkezésű neveknek), a második csoportba pedig az alany személyével kapcsolatos (belső) okokat sorolja (TÓTH K. 1966: 95–107). ÖRDÖG FERENC ragadványnév-rendszerezésében a nevek motivációjának vizsgálatokor szintén az elnevezett személyen kívül eső okokat (pl. a leszármazottak megnevezése) és az elnevezett személlyel való kapcsolatot (pl. testi tulajdonság; lelki [belső] tulajdonság; szavajárási nevek; esemény, történet; foglalkozás, tisztség, vagyoni állapot, valamit bírás; életkor és az azonos nevűek megkülönböztetése; más helységből való származás) jelöli meg (1973: 159–97). Ezt az osztályozást követi B. GERGELY PIROSKA a kalotaszegi ragadványnevek névadási indítékok szerinti rendszerezésében. Motivációs rendszerre igen gazdag és részletes, ezért a családnevek keletkezési lehetőségeinek számbavételekor példái nem hagyhatók figyelmen kívül (B. GERGELY 1977: 85, 87–103). Utóbbi két névkutató egyetért abban, hogy a névadás alapjának, a motivációnak a vizsgálata „lényegében nem nyelvi, hanem pszichológiai szempontokra alapul” (B. GERGELY 1968: 11, 1977: 8; ÖRDÖG 1973: 154), ennek ellenére (vagy éppen ezért) „az effajta nevekkel foglalkozóknak elsőrendű kötelességük lejegyezni mindazokat a közléseket, amelyek biztos támpontul szolgálnak a névadás indítékainak a megragadásához” (ÖRDÖG i. h.). Ez a mai ragadványneveknél sok esetben megvalósítható, így a tapasztalatok – számolva ugyan a gondolkodásmód változásával – a több száz évvel korábbi névadási szokások vizsgálatokor is segítségünkre lehetnek.

Legutóbb HAJDÚ MIHÁLY foglalta össze a szeménév-fajtákkal, köztük a családnevekkel kapcsolatos legfontosabb eredményeket (2003.). Munkájában az elemzési lehetőségek között megemlíti a névadás indítékának szempontját is, hangsúlyozva, hogy ez az elemzési mód „a családnevek vonatkozásában legnehezebben

vehető figyelembe”, mivel „a legtöbb bizonytalansággal jár, sokszor csak föltételezéseken alapul” (2003: 770). Az általa megkülönböztetett kategóriák a következők: 1. „ős, rokon vagy nemzetség nevérol”; 2. „egykor volt lakóhelyről vagy származási helyről”; 3. „valakik közé tartozásból, velük való kapcsolatáról, hozzájuk való hasonlóság miatt” (*Német, Oláh, Szász, Tatár*); 4. „az előd méltósága, tisztége, vagyoni állapotáról”; 5. „családi állapotuk, életkoruk alapján”; 6. foglalkozásról; 7. „külső-belső tulajdonságról”; 8. „szavajárásból eredeztethetők”; 9. „esemény alapján válhattak családnévvé” (*Jójárt, Örökkéélő, Péntek, Szerencse*); 10. „ismeretlen indítékú vagy több lehetőséget is magukban rejtő nevek”.

C) Szófaji-jelentéstani rendszerezés. – A nevek rendszerét vizsgáló munkák egy része a névalkotás alaptényezői feltárásának nehézségei miatt megkérdőjelezi a motivációra épülő tipológiai modellek gyakorlati alkalmazhatóságát. KÁZMÉR szerint is – aki a CsnSz.-ban a névadási lehetőségek eddigi legszélesebb körű gyűjteményét állította össze – „sok esetben [...] a névadás indítékának kiderítése nehezen elvégezhető vagy éppen megoldhatatlan feladat. A *Király, Palatinus, Püspök* nevekkal nem a méltóság viselőjét, hanem vele valamilyen kapcsolatban levő személyt (jobbágját, szolgáját, rokonát, szomszédját) illeték. Végképp bizonytalan a motiváció az állat- és növénynevekből alakult családnevek egy részében (*Róka, Veréb, Som*). Ezek számtalan magyarázatot megengednek, de ezek mindegyike csak találgatás eredménye” (CsnSz. 7). A névadás indítékának mellőzését javasoló érvek szintén a többféle magyarázati lehetőséget emelték ki, hangsúlyozva, hogy ezek közül csak önkényesen lehet kiválasztani az egyiket vagy a másikat családtörténeti kutatás nélkül (vö. HAJDÚ 2003: 770), így aztán „semmi esetre sem állíthatjuk teljes bizonyossággal egy mai családnévről, hogy az például népi eredetre, méltóságra vagy testi-lelki tulajdonságra utal, hanem csak azt, hogy népre, méltóságra vagy testi tulajdonságra utaló alapszóból alakult” (B. GERGELY 1981: 57; kiemelés tőlem – NFJ.). ÖRDÖG FERENC szerint még „a családtörténeti kutatásokkal egybekapcsolt vizsgálódás sem jelentené [...] azt, hogy minden esetben azt is fel tudnánk deríteni, hogy az illető személy milyen elnevezéslélektani mozzanat eredményeként kapta a nevét” (ÖRDÖG 1973: 22). (Véleményem szerint a névadás alapjának vizsgálata – még a számos kétségtelenül létező bizonytalansági tényező ellenére is – elvégezhető, elsősorban nem is az egyes nevek megfelelő csoportba sorolása, hanem inkább a névadási lehetőségek minél teljesebb számbavétele terén; ehhez nyújtanak kitűnő segítséget pl. a CsnSz. motivációs kategóriái. Az így kapott eredmények alapján átfogóbb, általánosabb kategóriák meghatározására is alkalom nyílik.)

A fenti érvekre támaszkodva a motivációs alapú rendszerezés helyett többen inkább a szófaji-jelentéstani alapú osztályozást tartották követendő példának (az elnevezésre l. B. GERGELY 1981: 57). Ennek alapjául KNIEZSA ISTVÁNNak „A magyar és szlovák családnevek rendszere” című sokszor hivatkozott, noha sokáig csak kéziratoss és könyvmatos formában létező munkája szolgált (2003²: 263–8, 334–40). KNIEZSA a nevek lexikális jellemzőit vizsgálta szófaji kategóriák elkülönítésével, majd ezek további jelentéstani alcsoportokra való tagolásával. Ez alapján a 1. személyneveken (keresztneveken) belül megkülönböztette a régi magyar és a keresztény neveket; 2. a közzavakon (!) belül foglalkozást, tulajdonságot

jelölő és egyéb neveket különített el, az utóbbi alá sorolta a gúnyneveket (pl. *Minincs, Ugyan, Hallgass, Keljfel*); 3. a helyneveken belül alaktani csoportokat vett fel, megkülönböztetve az *-i* képzős neveket a formáns nélküli helynevekből eredő családnevektől. A későbbi családnév-rendszerezések átvették KNEI ZSÓFIA tipológiai szempontjait, és több helyen a vizsgált névkörpuszok alapján finomítottak a rendszeren (vö. pl. FEHÉRTÓI 1969., B. GERGELY 1981: 57–68, N. FODOR 2002.).

A szófaji-jelentéstani rendszerezés alapjául többnyire a névelőzmény lexikális (néhol az etimológiai) jelentése szolgál, és azon a felismerésen nyugszik, hogy a köznév végső soron elsődleges a tulajdonnévvel szemben (vö. KÁLMÁN 1989⁴: 5, HOFFMANN 1993: 17–8). A tipológiában a szófaji-jelentéstani kategóriák további morfológiai alcsoportokkal egészülhetnek ki, így e modell segítségével meghatározhatjuk, hogy milyen lexémák és morféma-vettek részt a név megalkotásában.

E rendszerezésben jelentkező hangsúlyos szemantikai jelleg azonban a modell alosztályaiban néhol szempontkeveredést eredményez, ilyen például a hely jelentésű közneveknek a tulajdonnevek helynévi alosztálya alá történő besorolása (vö. pl. B. GERGELY 1981: 62–3; ÁDÁM 1985: 153; N. FODOR 2002: 51); vagy például az egyéb szófajoknak (igéknek, melléknévi igeneveknek) köznévi osztály alatti szerepeltetése. Ezek mellett egyes kategóriái nem tisztán lexikális jelentéstartalmúak, hanem a névadás motivációját is kifejezik (ilyenek pl. a szavajárási nevek, a valóságos és a valóságosnál magasabb társadalmi helyzetre utaló nevek megkülönböztetése stb.).

E tipológiai szemlélettel mutat rokonságot HAJDÚ MIHÁLY elképzelése, aki legutóbb kétféle jelentéstani jellegű osztályozást is bemutatott könyvében. Az egyik a személynév-kutatásban korábban is ismert, hagyományos kategóriákat veszi számba a szófaji minősítések elhagyásával (2003: 771), ebben 16 fogalomkör jelenti a rendszerezés alapját: 1. keresztnév, 2. helynév, 3. népnév, etnikum vagy embercsoport neve, 4. méltóság, tisztségnév, 5. társadalmi állapot, vagyoni helyzet, 6. valamivel való ellátottság, 7. foglalkozás, tevékenység, 8. belső tulajdonság, 9. külső tulajdonság, 10. természeti jelenség, 11. az embert körülvevő dolgok, tárgyak, 12. állatok nevei, 13. növények, 14. anyagnevek, 15. fogalomnevek (pl. *Béke, Szerencse*), 16. besorolhatatlanok (pl. *Határ, Ország*). A másik megközelítés is ezekre a kategóriákra épül, de a sokféleség az összevethetőséget jelentősen megnehezíti, ezért a problémát összefoglaló névtípusok fölérendelésével próbálja megoldani (i. m. 790–808). Ezek a következők: 1. nép- és népcsoportnevek, 2. keresztnévi eredetű családnevek, 3. helynévi eredetű családnevek, 4. társadalmi megközelítésű családnevek, 5. egyéni megközelítésű családnevek, 6. valakihez való tartozásra utaló nevek. Főként az utolsó három csoport igényel magyarázatot. A t á r s a d a l m i m e g k ö z e l í t é s ű n e v e k közé tartoznak – HAJDÚ véleménye szerint – mindazok a családnevek, amelyek jelentésükben valamilyen módon kötődnek „kisebb-nagyobb közösségekhez, általában a falusi életrendhez, társadalmi viszonyokhoz”; ez alapján idesorolja a foglalkozásokat, tevékenységeket, vagyoni helyzetre, társadalmi állapotra, valaminek a birtoklására, méltóságra, tisztségre, családi helyzetre utaló neveket (i. m. 799–804). Az e g y é n i m e g k ö z e l í t é s ű c s a l á d n e v e k csoportja alatt azokat a neveket gyűjti egybe, „amelyeknek a létrejöttében nem volt szerepe másnak, csupán az első névvisező személye indította meg a név kialakulásának, keletkezésé-

nek folyamatát, egyedül ő befolyásolta a név keletkezését” (i. m. 804–8), így a külső és a belső tulajdonságok alkotják e csoportot. Legérdekesebb a *valakihez való tartozásra utaló nevek* elkülönítése, amelyeket korábban valóságosnál magasabb társadalmi helyzetre utaló nevekként jelölt a szakirodalom (pl. *Érsek, Pap, Herceg, Vikárius, Báró* stb.). E kategória önálló típusként való szerepeltetése a csekély előfordulás és a többes besorolási lehetőség miatt HAJDÚ szerint vitatható (2003: 808–9).

A gyakorlati szemponttól vezérelve (nevezetesen a népesebb kategóriákkal, pl. a helynévi eredetű családnevekkel történő könnyebb összevethetőség érdekében) létrehozott típusok azonban nem tisztán szemantikai, hanem inkább motivációs szemléletűek, hiszen pl. az *Érsek* lexikális értelmezés szempontjából a méltóságnak, motivációs szempontból viszont a HAJDÚ által elkülönített viszonyt, kapcsolatot, valakihez való tartozást kifejező nevek közé sorolandó. Kategóriái a szempontkeveredés ellenére a szófaji szempontok elhagyása és az újfajta megközelítés miatt egy funkcionális szempontú elemzésben mindenképpen figyelmet érdemelnek.

D) *Egyszintű és többszintű tipológia*. – A névtipológiákat aszerint is minősíthetjük, hogy az elemzésükben hányféle vizsgálati szempontot érvényesítettek; ez alapján megkülönböztethetünk egyszintű és többszintű tipológiákat. *Egyszintű tipológiák* nevezzük azokat rendszerezéseket, amelyek egyféle elemzési szinten (pl. jelentéstani, szerkezeti, névélettani, történeti, névszociológiai, névstilisztikai stb. szempontból) vizsgálják a nevek rendszerszerűségét, a *többszintű tipológiák* ezzel szemben többféle megközelítést alkalmaznak az elemzés során, de vizsgálati szempontjaik egyértelműen elválnak egymástól.

Családnév-tipológiáinkban (és ez igaz más névfajták rendszerezéseire is, erre l. HOFFMANN 1993: 27) sokszor a vizsgálati szempontok keveredése okozza a legnagyobb problémát. HAJDÚ szerint is „az eddigi fölosztások egy részében a szempontkeveredések okozták a zavart” (2003: 766), ennek elkerülése érdekében 14-féle, sajnos részletesen ki nem fejtett szempontot különített el és tett meg a lehetséges osztályozás alapjául (767–73).¹ HAJDÚ hangsúlyozza, hogy a szempontok egyértelmű szétválasztása nem jelenti azt, hogy az alkategóriák ne lehetnének más szempontot követők, például jelentéstani csoportok alkategóriái lehetnek morfológiaiak (i. h.).

A több szempontot akár egy szinten, akár hierarchikus megoldással érvényesítő tipológiák valójában felfoghatók olyan többszintű rendszerekként is, amelyeket bizonyos pontosan nem definiált szabályok érvényesítésével egyszerűsítettek egyszintűvé (vö. BÉNYEI–PETHŐ 1998: 77). Ennek az eljárásnak az a hátránya, hogy nehéz olyan egyértelmű szabályokat megalkotni, amelyek a névanyag egészére következetesen alkalmazhatók, és így az eredmények összevetését egzakt módon lehetővé tennék.

¹ A HAJDÚ által elkülönített szempontok a következők: 1. időbeliség szempontja, 2. földrajzi, 3. etnikai, 4. dialektológiai, 5. társadalmi, 6. vallási, 7. etimológiai, névéredeti, 8. névélettani, 9. névgyakorisági szempont, 10. a névadás indítékának szempontja, 11. jelentéstani, 12. szófaji, 13. morfológiai szempont, 14. a kifejező nyelvi eszköz szempontja.

5. Kései ómagyar családneveink névrendszertani vizsgálata. – A) Az alkalmazott elemzési modell. – A továbbiakban a kései ómagyar családnevek új szempontú elemzési lehetőségét kívánom bemutatni. Az új megközelítés támaszkodik a HOFFMANN ISTVÁN által a helynevek tipizálására kidolgozott több szintes modell elvi alapvetésére, alkalmazza annak fogalomkészletét, de a névfajták különbségéből adódóan lényegi eltérés is jelentkezik a vizsgálatok között.

HOFFMANN ISTVÁN – a cseh RUDOLF ŠRÁMEK nyomán (1972–1973.) – a helynevek vizsgálatában megkülönböztet ún. a l a p m o d e l l e k e t és s z ó a l k o t á s i m o d e l l e k e t. Az előbbi alatt nyelven kívüli összefüggésekre vonatkozó kategóriákat ért, ezek tulajdonképpen a denotátumok azon sajátosságainak kifejezői, amelyek a megnevezés alapjául szolgálnak (vö. HOFFMANN 1993: 24). A szóalkotási modellek ezzel szemben azon „nyelvi kifejezőeszközök halmazát (elemkészletét és kapcsolódási szabályait) jelentik, amelyek egy adott kor nyelvében helynévalkotásra felhasználhatók” (i. h.). Az elemzés során egyrészt azt vizsgáljuk, hogy milyen alapmodellek szolgálnak a névadás szemléleti alapjául, azaz mik a denotátumoknak, jelesül az elnevezett személyeknek „a megismerés folyamán felismert s nevükben is tükrözött sajátosságai”; ezt a f u n k c i ó n á l i s - s z e m a n t i k a i e l e m z é s s e l végezhetjük el. Másrészt a szerkezeti analízis során, azaz a lexikális-morfológiai elemzés segítségével azt kutatjuk, hogy az „adott korban, területen a névadásban felhasznált funkcionális-szemantikai osztályok milyen lexikális, morfológiai, grammatikai eszközök által jelennek meg” (1993: 30–1). A két megközelítést leegyszerűsítve a f u n k c i ó és a f o r m a fogalmaihoz rendelhetjük, amelyekkel valójában a nyelvi jelek alapfogalmaihoz és ezzel a nyelvi elemek és részrendszerek általános leírási módjaihoz térünk vissza.

B) A névrész és a névelem. – A HOFFMANN-féle modell egyik legnagyobb érdeme a névalkotó egységek és azok vizsgálatának egzakt elkülönítése. Ennek érdekében elkülöníti a n é v r é s z és a n é v e l e m alapfogalmát. F u n k c i ó n á l i s n é v r é s z nek tekinthető a családnévelőzmény (vagy másképpen megkülönböztető név) minden olyan egysége, amely a névadás szituációjában a denotátummal, az elnevezettel kapcsolatban valamilyen szemantikai jegyet kifejez (HOFFMANN 1993: 43). Az elemzés során a nevet alkotó nyelvi elemeket a családnév „jelentésének magvát adó denotatív jelentéshez való viszonyukban” vizsgáljuk, ezért ugyanaz a hangsor egy másik névben nem feltétlenül jelent azonos értékű névrészt (i. h.).

Ebben a vonatkozásban beszélhetünk egyrészes és kétrészes családnevekről. Egyrészes névnek az egy szemantikai tartalmat jelölő neveket tekintjük, ilyen például a *Fordult* 'vallást változtató', a *Pipás* 'pipakészítő' vagy 'pipázó', a *Perecsütő* 'perecet készítő', *Papverő* 'egy papot megverő' családnevek, mivel csupán egyetlen (tulajdonsághoz v. foglalkozáshoz v. eseményhez kapcsolódó) információt árulnak el az elnevezett személyről. Ezzel szemben pl. a *Nagy/bátor* (1) 'nagyobb, idősebb', (2) 'Bátor nevű'; *Hamar/varga* (1) 'gyors, serény' (2) 'lábbelikészítő iparos'; *Kis/eke~Nagy/eke* (1) 'fiatalabb ~ idősebb' (2) 'Eke nevű' jelentésséggel minősíthető nevek kétrészesek.

A *Kötélverő* név egyrészes, mert a 'kötélkészítő, kötélgyártó' jelentésséggel írható le. A névalkotásban tehát közvetlenül nem a *kötél* és a *verő* szó vesz részt,

hanem a *kötélverő* foglalkozásnév, tehát a névrészfunkció független a névalkotó lexémák számától. A *Nagyravágyó* név 'sokat akaró' jelentése miatt szintén egyrészes, hasonlóan a *Nagybajuszú*, *Nagyszavú* 'hangos', *Nagyapponyi* nevekhez, viszont a *Nagy/varga* családnév kétrészesnek tekinthető, mert a névadáskor a *Varga* családnévűek közül az elnevezett személyt egy tulajdonságra utaló jegye emelte ki, a névrészek funkciója tehát (1) 'magas termetű/idősebb' és (2) 'Varga nevű' meghatározással írható le. A *Jó/lakó* funkcionális szerkezete (1) 'munkáját jól végző, derék, (2) házas jobbágy' formában írható le (vö. CsnSz.); ezzel szemben a *Jófejű* 'okos', *Jóború* 'jó bort termelő' egyrészes névnek tekinthető. A névrész fogalmát a családnemekre alkalmazva már most megállapíthatjuk, hogy a legtöbb név a funkció tekintve egyrészes.

A névrészek alkotóelemei a *n é v e l e m* ek: ide tartoznak a névrészek belső felépítésében és egymáshoz való viszonyuk kifejezésében közvetlenül szerepet játszó lexémák és toldalékmorfémák (HOFFMANN 1993: 44, 51). A névelemek kategóriáit elsősorban szófaji jellegük alapján alakíthatjuk ki, ennek pontosítása pedig morfológiai és szemantikai szempontok érvényesítésével történhet (1993: 55). A névrész tehát a funkcionális-szemantikai elemzés alapfogalma, a névelem pedig a lexikális-morfológiai elemzésé. (A családnemek lexikális-morfológiai elemzésére l. N. FODOR 2007.)

6. Funkcionális-szemantikai elemzés. – Az alapfogalmak áttekintése után térjünk rá a családnemek funkcionális-szemantikai szempontú elemzésére. Ez az elemzési modell leginkább a hagyományos tipológiák *m o t i v á c i ó* s alapú rendszerezésével mutat hasonlóságot. Előre kell bocsátanom, hogy a most következő tipológiai kategóriák elsősorban elméleti megközelítés eredményeiként formálódtak ki, tehát nem a korábban általam is alkalmazott módszert követve, nevezetesen hogy egy adott névkorpusz teljes anyagának rendszerbe illesztése eredményezi a különböző családnévtípusok elkülönítését (vö. N. FODOR 2002.), hanem deduktív módszerrel. A szakirodalom által korábban kialakított és a fentiekben vázlatosan bemutatott motivációs kategóriák számbavételével, a problémák újragondolásával megkísértem átfogó kategóriák létrehozását, és ezzel az elemzésnek olyan tág keretet biztosítani, amelyben remélhetőleg „minden” név elhelyezhetővé válik. (Módszertani szempontból ez az eljárás azzal indokolható, hogy a névegyed „mindenáron” való rendszerbe illesztése – ahogy ez a korábbi a tipológiák szempontkeveredésében is vélhetően szerepet játszott – gátlóan hat a szemléleti problémák újragondolására.) Az elméleti megközelítés viszont csak akkor lehet eredményes, ha egy adott korpuszra alkalmazva gyakorlati használhatósága bebizonyosodik, ezért a különböző funkcionális-szemantikai kategóriákon belül megpróbáltam a CsnSz. példáit, illetőleg az általam Északkelet-Magyarország területéről összegyűjtött kései ómagyar kori családnemeket elhelyezni. (Ez utóbbi adatainak a most tárgyalt szempontok szerinti részletes elemzése a Névtani Értesítő következő számában fog megjelenni.)

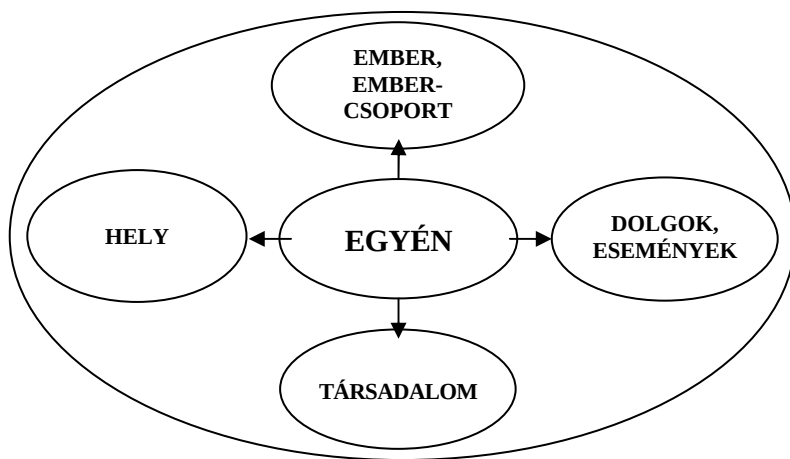
Meg kell jegyeznünk, hogy a szakirodalomban korábban is sok problémát jelentő több motivációjú nevek (l. pl. a *Fuchs* családnévről mondottakat J. SOLTÉSNÁL: 1979: 53) besorolása továbbra sem fog megoldódni, hiszen azt ma már nem tudjuk eldönteni, hogy konkrét esetben mi volt a névadás alapja. Amit el tudunk

végezni, az a motivációs lehetőségek számbavétele, átgondolása és az így kapott motivációtípusok rendszerbe illesztése. Ez a rendszerezés tehát nem magukat a neveket kívánja elkülöníteni, hanem a mögöttük lévő névadási indítékeket, másképpen névfunkciókat.

A) Sajátosságjelölő funkció. – A névadás alapja leggyakrabban az elnevezett személy valamely sajátosságához, jellemző attribútumához kapcsolódik, a névrész ilyen esetben sajátosságjelölő funkciót lát el (vö. HOFFMANN 1999: 209). Korábban abból az alaptételből indultunk ki, hogy a névadást legfőképpen a nyelven kívüli tényezők (a valóság elemei) határozzák meg, eszerint legcélszerűbb lenne a sajátosságjelölő kategóriákat kognitív megközelítéssel az elnevezettnak a valóság egy-egy szegmensével, alapösszetevőjével való kapcsolata, ehhez való viszonya alapján elkülöníteni. A nyelvi jelentés ugyanis „szorosan összefügg a megismeréssel (a *kognícióval*), vagyis azzal, hogy a bennünket körülvevő világot hogyan észleljük, hogy az észlelés eredményeit hogyan dolgozzuk fel, hogyan ábrázoljuk mentálisan” (KIEFER 2007: 19; általános fogalmakra l. TOLCSVAI 2005: 49; a személynevek kapcsán l. még SLÍZ 2007.). A kognitív szemantika felfogása szerint az észleléskor a kisebb, kevésbé szembeűnő, nehezebben azonosítható tárgyat, entitást a nagyobb, statikusabb, ismert információt hordozó valóságelemhez viszonyítva tudjuk meghatározni. Az előzőt alaknak (*figure*), az utóbbit háttérnek (*ground*) nevezi az irányzat. A névadáskor a névadó közösség tevékenysége révén az elnevezettnak mint alaknak a megkülönböztető név keletkezésekor a valóság főbb összetevőivel, azaz a háttérrel való kapcsolata emelkedik ki. Közben az egyén (*figure*) úgy helyezkedik el az őt körülvevő világban, hogy maga is szerves része annak. Ebben a relációs viszonyban öt valóságelemet tudunk megkülönböztetni: 1. maga az elnevezett egyén; 2. ember, embercsoport; 3. társadalom; 4. hely, illetve 5. dolgok, események.

1. ábra

A valóságszegmentumok

B) Az alábbiakban a funkcionális csoportok és alkategóriák elkülönítését kísérelhetjük figyelemmel. A rendszerezés vázlatos áttekintése után következik a fő- és alkategóriák részletes tárgyalása.

A magyar családnevek funkcionális-szemantikai elemzési modellje:

1. Az elnevezett egyéni attribútuma (individuális funkció):

a) tulajdonság: α) külső (testi) tulajdonság (*Balog, Bokás, Csonka, Erős, Fodor, Hatujjú, Hóka, Kónya, Kövér, Nagy, Orrotlan, Sánta, Süket; Szakáll, Bajusz*); β) belső (lelki) tulajdonság (*Bátor, Hajnal 'koránkelő', Igaz, Jó, Süket, Szeles, Szívós, Torkos, Vad*);

b) szavajárás (*Aszongya, Bezzeg, Hallgass, Megállj, Mondok, Hallja*);

c) életkor (*Agg, Éltés, Fiatal, Koros, Ó, Régi, Üdös, Vén*).

2. Az elnevezett kapcsolata személlyel vagy emberek csoportjával (perszonális funkció):

a) rokoni kapcsolat: α) közvetlen leszármazás (*Antal, Csete, Pető, Pálfi, Magda, Ferenci*); β) rokonság és nemzedékek közötti viszony (*Apa, Sógor, Szüle, Vő*);

b) valakihez való tartozás, társadalmi kapcsolat (*Bán, Érsek, Pap, Vajda*);

c) néppel, népcsoporttal való kapcsolat (*Beszermény, Cseh, Horvát, Kún*).

3. Az elnevezett társadalmi szerepe, helyzete, állapota (szociális funkció):

a) foglalkozás, tevékenység (*Juhász, Nyíró; Ács, Bodnár, Kaskötő*);

b) méltóság, tisztség (*Esküdt, Fónagy, Kenéz, Porkoláb, Vajda*);

c) társadalmi helyzet (*Jobbágy, Pór, Koldus, Polgár, Szabad, Szabados*);

d) vagyoni helyzet (*Kincses, Hatökrű, Pénzes, Gazdag*);

e) családi állapot (*Nős, Házas, Özvegy*).

4. A személy viszonya valamely helyhez (lokális funkció) (*Erdélyi, Bakonyi; Baranyi, Szatmári; Budai, Berencsi; Baranya, Tisza; Vég, Szél, Dombi*).

5. Az elnevezett valamely dologgal, körülménnyel való kapcsolata:

a) az elnevezettel kapcsolatos konkrét dolog (*Gyolcs, Forgács, Vas, Abrak, Csákány; Som, Rozs, Rózsa; Ág, Bimbó, Buga, Kóka, Tőke*);

– ezek birtoklása (*Tegzes 'díszes tegezű', Diós, Juhos, Kertes, Ökrös*).

b) az elnevezettel kapcsolatos esemény (*Paplövvő, Papmaró, Papontó, Papverő, Kötélszaggató, Jóljárt, Örökkéélő, Péntek, Szerencse*).

C) A fenti tipológia tagolását követve mutatjuk be részletesebben az egyes csoportokat.

1. Az elnevezett egyéni attribútumai gyakran jelennek meg a névadásban. Ilyenek a külső és a belső tulajdonságok, egy jellemző beszédhiba vagy szavajárás (vö. MIKESY 1947: 45–7, ÖRDÖG 1973: 184–6; KNIEZSA 2003²: 339), illetve az életkor. Sok esetben nehéz a fizikai és a lelki tulajdonság közötti határvonalat meghúzni (erre l. HAJDÚ 2003: 807), ezért átfogó kategória létrehozása mindenképpen célszerűnek tűnik. A külső és belső tulajdonságot jelölő nevek együttes tárgyalása – mint láthattuk – HAJDÚnál is megjelenik az „egyéni megközelítésű nevek” csoportjában, ezt megelőzően pedig a ragadványnév-kutatás figyelt fel rá (vö. ÖRDÖG 1973: 172).

Északkelet-Magyarországon a kései ómagyar korban egyéni tulajdonságra a nevek 12%-a utal. Különböző tulajdonságokat jelenítenek meg például a következő nevek: *Agg, Ajakas, Bangó, Bízó, Bondor, Cudar, Csató, Csörc, Csula, Délceg, Éh,*

Fejes, Fekete, Forró, Gáncsos, Gömböc, Gyönyörű, Hajas, Hasznos, Istenes, Józan, Kondor, Lábas, Lótó, Markos, Meleg, Nyakas, Ormos, Orros, Öklös, Papos, Piros, Sánta, Sárkány, Setét, Szakállas, Tanács, Tepertő, Tolvaj, Vak, Vastag, Zagyvás stb.

A névadásnak ez a legősibb formája. A nevek sajátsága a sokszínűség, számos tájszó vagy ma már kihalt lexéma maradt fenn ezekben a családnevekben. A középkori névlajstromok tanúsága szerint e névtípus régebben a mainál is változatosabb volt.

A szavajárási nevek kialakulásának alapját az adja, hogy vannak, akik gyakran emlegetnek egy bizonyos szófordulatot, amely aztán jellemző sajátosságukká válik. Ezt előbb ragadványnévként használja a közösség, később azonban családnévvé is alakulhat (pl. *Akar, Aszongya, Bezzeg, Hallgass, Nosza, Talán*; vö. N. FODOR 2002: 70–1). Véltetően szavajárásra utalnak az *Áldom, Hallja, Igaz, Teremtő* nevek is Északkelet-Magyarország névanyagában. A XVI–XVIII. századi szavajárási nevek nagy része mára már eltűnt (KÁLMÁN 1989⁴: 85). Kis számú előfordulásának oka egyrészt azoknak az embereknek a csekély száma, akik gyakran ismételtetik ugyanazt a szófordulatot, másrészt a pejoratív jelentés miatti népszerűtlenség.

2. A névadás során a névrész kifejezheti az elnevezett személynek más s z e m é l l y e l vagy e m b e r c s o p o r t t a l való valamely kapcsolatát. Ez lehet rokoni kapcsolat, amely egyrészt közvetlen leszármazásra, másrészt tágabb rokonságra, valamint a nemzedékek közötti viszonyra utalhat (pl. *Ábrán, Adorján, Apaj, Esze, Elek, Gerőcs, Göncöl, Himfi, Ila, Imre, Jakab, Jakocsa, Kán, Katkó, Ladófi, Magics, Mária, Nyeste, Radó, Rikalf, Sama, Sámson, Sike, Szilacs, Tanka, Uracs, Zoltán* stb.).

Idesorolhatónak tartom azokat a távoli vagy közeli személyes kapcsolatokat sejtető motívumokat is, amelyeket korábban valóságosnál magasabb társadalmi helyzetre utaló nevekként említettünk, mivel ezekben az esetekben az elnevezettnek szintén egy másik személlyel való kapcsolata lesz a névadás alapja, amely nem csupán rokoni, hanem társadalmi (pl. szolgálat) vagy egyéb okokból is létrejöhetett (pl. *Bán, Érsek, Herceg* stb.). E nevek emellett valamilyen metaforikus tulajdonságot is kifejezhettek, de ebben az esetben már nem tartoznak a tárgyalt kategóriába (l. pl. *Király, Császár* neveket HAJDÚNÁL: 2003: 808). Északkelet-Magyarország területén a XV. században társadalmi kapcsolatra, valakihez való tartozásra többek között a következő nevek utalnak: *Gvárdián, Herceg, Papöccse, Prépost, Püspök*. E névtípust képviselő családnevek az egykor elnevezettek valóságos társadalmi helyzetével nem mindig egyeznek meg. A fenti nevek viselői valójában mindnyájan jobbágyság voltak, akik egyrészt metaforikus-gúnyos értelemben juthattak a méltóságnévhez, másrészt úgy, hogy a nevükben szereplő méltóságviselők szolgálatában álltak, vagy azok birtokain éltek mint jobbágyság (KÁLMÁN 1989⁴: 81; B. GERGELY 1981: 65; MELICH 1943: 273). A fenti nevek közül a *Papöccse* megkülönböztető név egyértelműen rokoni kapcsolatról tanúskodik.

Harmadik alcsoportunk az elnevezettnek néphez, népcsoporthoz való (főként etnikai) viszonyára utal (pl. *Bolgár, Cseh, Horvát, Lengyel, Kun, Magyar, Mizsér, Német, Oláh, Olasz, Orosz, Rác, Szász, Tót, Török*). A népnév leggyakrabban származásra utal, néha azonban hasonlóságot is kifejezhet, például a *Török* név esetében ezt nagy valószínűséggel állíthatjuk, ugyanis a törökök vallási okok miatt elkülönültek a magyaroktól. Valószínűleg a többi esetben sem jelentett mindig etnikumot

a név, hanem az is kaphatta, aki idegen környezetből került a magyarok közé, ahol csak ideiglenesen tartózkodott, vagy valamilyen jellemző tulajdonsága (pl. öltözködése) egy adott népcsoportra emlékeztette a névadó közösséget. Továbbá utalhat a név kereskedelmi vagy más jellegű békés, esetleg ellenséges kapcsolatokra is (vö. B. GERGELY 1981: 63). A tulajdonságot és eseményt jelölő nevek nem tartoznak ebbe a csoportba, mivel ezeknél a névadáskor az elnevezettnek nem a származása, azaz valamely népcsoporttal való genetikai kapcsolata dominál, hanem saját tulajdonságának, illetve egy eseménynek a megjelenítése történik a népnév segítségével.

3. A fentiek mellett funkcionálisan elkülöníthetők az elnevezett társadalmi szerepére, helyzetére, állapotára vonatkozó alapotívumok is. Az egyénnek kisebb-nagyobb társadalmi csoportokhoz, közösségekhez, szociális viszonyokhoz kapcsolódó sajátosságait kifejező neveket tekintjük idetartozónak. Az alosztály kategóriái megegyeznek a szakirodalomban eddig is használt csoportokkal: ez alapján elkülöníthetők a foglalkozásra, tevékenységre és a méltóságra, tisztségre utaló névrészfunkciók. Megemlítendő, hogy néhány esetben e két kategória szétválasztása nehézségekbe ütközik (HAJDÚ példái: *Deák, Bíró, Mester, Ispán, Kapitány, Hadnagy, Kántor* stb.). Idesorolhatók a tényleges társadalmi helyzetet (pl. *Jobbággy, Lakó, Pór, Koldus, Polgár, Szabad, Szabados* stb.), illetőleg a vagyoni helyzetet jelölő motívumok is (pl. *Kincses, Hatökrű, Pénzes, Gazdag, Szegény* stb.). Végül itt említendő meg a családi állapotot kifejező, csekély előfordulású csoport is (pl. *Nős, Házas, Özvegy*).

A korábbi századokban nagyon gyakran neveztek el valakit mesterségéről, hivataláról, gyakori foglalkozásáról. Az ebbe a típusba tartozó nevek esetében már társadalmi tagolódást is megfigyelhetünk. Míg az előző két nagy csoportot nem köthettük egy társadalmi réteghez sem, addig a foglalkozásnevekről elmondhatjuk, hogy szinte kizárólag a jobbágyság és a városi polgárság körében jelentek meg és terjedtek el.

A foglalkozásnevek a középkori és korai újkorai ipari–mezőgazdasági állapotot tükrözik. Soknak a jelentése mára már elavult és magyarázatra szorul (l. alább), de művelődés- és gazdaságtörténeti szerepük kétségtelen. Északkelet-Magyarország korpuszában összesen 195 különböző foglalkozás és tevékenység megnevezése jelenik meg az 1401 és 1526 közötti időszakban (pl. *Ács, Arató, Bacsza* 'számadó juhász', *Bányás, Bodnár, Borbély, Csapó, Cserepes, Csikos* 'csikász', *Dékán, Dinnyés, Ekegyártó, Faggyas, Faragó, Fonó, Gombás, Gorzsás* 'a gorzsza nevű szerszámmal dolgozó halász', *Gyűrűs, Harangozó, Hidas, Hódos, Íjgyártó, Jármos, Kádár, Kalapács, Katona, Lantos, Lisztes, Mérő, Néző* 'jövendőmondó, jós v. gyógyítással foglalkozó falusi ember', *Nyerges, Nyíró, Olvasztó, Palotás* 'valamely palotában szolgálatot teljesítő személy', *Pogácsás, Révész, Rostás, Rozsos, Sípos, Sóvágó, Sózó, Sütő, Szakács, Szenes, Szilvás* 'szilvát áruló, szilvát aszaló v. szilvapálinkát főző személy', *Szővő, Terjék* 'állati méreg ellen használt szert, mákonyt is tartalmazó gyógyszert áruló személy', *Tőzsér, Vajas, Vámos* stb.).

Egyfajta méltóságot vagy tisztséget fejeznek ki a következő nevek: *Bíró, Kamarás, Soltész*; társadalmi helyzetre utalnak a *Félföldű, Jobbággy, Koldus, Kósza, Lakos, Lődör, Polgár, Szabados, Szakadt, Szolga* nevek. Az egykori elnevezett személy vagyoni helyzetét a *Fillér, Gazdag, Hatökrű, Másfél* 'másfél telkes jobbággy', *Pénzes* nevek árulják el számunkra.

4. A névrészfunkció gyakran utal a személynek valamely helyhez fűződő viszonyára; ez lehet birtok-, lakó-, illetve származási hely. Ezek az alcsoportok azonban nem minden esetben különíthetők el egzakt módon. E csoportba minden olyan helynévfajta bekerülhet, amely a fenti kritériumok alapján vesz részt a családnévalkotásban, így lehetnek nagyobb földrajzi és közigazgatási egységek (megyék, tájegységek) nevei, településnevek, lakóházak nevei (főként német nyelvterületen) (vö. KUNZE 2004⁵: 63, 104–5) és határrésznevek, illetőleg földrajzi köznevek.

Északkelet-Magyarország kései ómagyar kori jobbágységei között összesen 440 (28%) különböző helynévi eredetű családnevet találunk (pl. *Abai, Ajaki, Ari, Bábonyi, Bagi, Báka, Berényi, Besenyődi, Csáki, Csanaki, Csengeri, Egresi, Erdődi, Eszenyi, Szalacsi, Tari, Ukai, Uzsa, Várdai, Vatai, Záhonyi, Zombori* stb.).

A jobbágyság esetében a helynévi eredetű családnév mindig a korábbi lakóhelyet jelentette, amellyel az új közösség jelölte meg az elvándorlót. Csak kivételes esetben fordult elő az, hogy egy faluban ugyanakkor a településnek a nevét viselve egy család. Jellemzője az ilyen neveknek, hogy ha távolabbi vidékről költözik valaki az új lakóhelyére, akkor nem a korábbi falujáról, hanem a megyéről vagy a tájegységről nevezik el. Ennek oka, hogy a falut az új közösség nem ismeri, csak a nagyobb földrajzi egységeket. A *Baranyai, Szalai, Erdélyi* típusú nevek esetében ilyen névadást feltételezhetünk (vö. KÁLMÁN 1989⁴: 78).

5. A sajátosságjelölő funkción belül kétségtelenül az ötödik csoport elkülönítésének elvi megalapozása jelenti a legnagyobb kihívást. Az idesorolt névrészek valamilyen konkrét dologhoz, entitásához, illetőleg eseményhez köthető funkciót jelenítenek meg. A dologhoz kapcsolódó reláció alapja főként (de nem kizárólag) birtoklás lehet.

E kérdés kapcsán felmerül a tárgy-, anyag-, növény- és az állatneveket tartalmazó családnevek alapmotívumához kapcsolódó tipológiai bizonytalanság, főként a formáns nélküli nevek esetében. Nézzük először az állatnevekből alakult családnevek motivációs csoportjait! Továbbra is a névadási szituációnál maradva az állatnévi eredetű neveknek aszerint, hogy milyen funkciót töltenek be a névadásban, három csoportját tudjuk elkülöníteni. Az elsőben az állatnév az elnevezett személy valamely tulajdonságát jelöli a metafora eszközével (pl. *Kakas* 'kötekedő, kakaskodó természetű' v. 'nőcsábász' [vö. ÉKsz.²], *Csík* 'úgy úszik, mint a hal' stb.), a másodikban metonimikus névátvitel útján létrejött névrész utal az elnevezett foglalkozására (pl. *Csík, Kárász, Sügér* halászok neveiként), a valóságsegmentumok közül itt az egyén társadalomban betöltött szerepe dominál. A harmadik csoportba tartoznak azok a nevek, amelyek az elnevezettnek egy konkrét állattal való kapcsolatát jelölik, amely jobbra birtokláshoz köthető. Ide tartozik például az, ha valakit azért neveznek el *Kecské-nek* vagy *Kecskés-nek*, mert a faluban csak neki van kecskéje. A most tárgyalt kategóriába csak ez utóbbi névtípus sorolható.

A különbség a három értelmezés között abban áll, hogy az elsőnél az adott állatnév egy tulajdonságot jelenít meg a metafora eszközével, a másodiknál a foglalkozást fejezi ki a metonímia segítségével, a harmadik esetben viszont maga az állat mint egyfajta entitás kerül a középpontba, tehát a valóságban csak ebben az esetben jelenik meg az állat, a többinél az állatnév csupán nyelvi eszköz az elnevezett más sajátosságainak a kifejezésére.

A növények, tárgyak, anyagok esetében is ezt a három kategóriát különíthetjük el, azzal a megszorítással, hogy egyes keletkezés módok nem mindenhol jelentkeznek egyforma intenzitással (pl. a tárgyak, növények tulajdonságnévként kisebb valószínűséggel fordulnak elő).

A kategória létrehozása mindenképpen indokolt, hiszen a névadásnak ez az alapmotívuma ugyan nem a leggyakoribbak közé tartozik, de kétségtelenül létezik. Már ÖRDÖG FERENC monográfiájában is megjelenik ez a csoport („valamit bírás” néven) a foglalkozás, tisztség, vagyoni állapot mellé rendelve (1973: 187).

Nézzünk egy konkrét példát erre a névtípusra! Egy köznemesi család, a (Nagy)-anarcsi neve a XV. század elején (1403-ban) a *Tegzes* megkülönböztető névvel egészült ki (Petrus *Thegzes de Anarch* – DL. 96742). Két évvel később több családtag is viseli ezt a nevet (1405: Johanni filio Thome, Petro et Mathie *dictis Thegwez de Anarch* – Z. 5: 407) ezúttal -s képző nélküli alakban. A *Tegzes* nevet FEHÉRTÓI KATALIN több más névvel együtt foglalkozásnévi eredetűnek tartja, s mint ilyen, szerinte „csak az alsóbb néposztályból kerülhetett ki” (1969: 28). Ebben az esetben úgy tűnik, kivétellel van dolgunk, hiszen nemesek esetében a foglalkozást biztosan kizárhatjuk, nem marad más, csak a tárgy birtoklásának magyarázata. Tudunk arról, hogy a család tagjai részt vettek a rigómezei csatában (1389.), 1391-ben pedig Boszniába készültek, de a hadjárat végül elmaradt (N. FODOR 2000: 104). Nagy valószínűséggel könnyűlovassá íjászként vonultak hadba, vagyoni helyzetük ugyanis ezt tette lehetővé. A család a *Tegzes* ragadványnevet jellegzetes tegezéről kaphatta, amit a hadjáratok során viselt (N. FODOR 2004: 42–3). Ez persze nem jelenti azt, hogy az esetek nagy részében FEHÉRTÓI magyarázata nem lenne helyénvaló, csak azt, hogy más lehetőséggel, így a birtoklással is számolnunk kell. Hasonló névadással keletkeztethet például a *Kertes*, *Ökrös*, *Földes* stb. név.

Az idesorolható nevek között -s képzőket és formáns nélkülieket egyaránt találunk. A derivátumok a képző jelentéséből adódóan többet árulnak el a névadás alapról, mint a képző nélküli szavak, de önmagában az -s képző még nem elég egy névnek ebbe a csoportba sorolásához, mert a képző számos funkciója más motivációs lehetőséget is eredményez (pl. *Asztalos*, *Hegedűs* stb.).

Északkelet-Magyarország nevei között a következőkről gondoljuk, hogy egyfajta kapcsolatot, többnyire birtoklást fejeznek ki: *Bagoly*, *Bokor*, *Galambos*, *Gatya*, *Katán*, *Kertes*, *Kincs*, *Kökényes*, *Pálca*, *Pellés*, *Pipis*, *Rigó*, *Süveg*, *Szarka*, *Tálás*, *Torzs*, *Tulkos*, *Vessző* stb. A felsorolt példák között az első név esetében például – amennyiben nem tulajdonságot jelölt – gondolhatunk arra, hogy az elnevezett házán bagoly tanyázott egy időben, valamikor fogott egy baglyot, egyszer megijedt a madártól stb. A konkrét motívum ma már kideríthetetlen. Egy dolgot tudunk biztosan: az elnevezettnek valamilyen kapcsolata volt a madárral.

A példa átvezet bennünket e kategória másik alcsoportjához, amelyben az elnevezettnek valamilyen történéssel, eseménnyel való kapcsolatát fejezi ki a név, több esetben a metonímia segítségével (l. pl. a *Bagoly* név utolsó két értelmezését). Ezeknél a neveknél a névadás alapja az elnevezetttel kapcsolatos egykori emlékezetes esemény lett. Ezt láthatjuk egy XIV. század eleji névadásban is: a Kállai család egyik tagja, János (eml. 1312–1341.) Károly Róbert kíséretében Lengyelországban járt, amiért megkapta a *Lengyel* megkülönböztető nevet, noha magyar nemzetisége

kétségtelen volt. A nevet fia, Lőkös is örökölte (1348: Kállay 968; 1370: Kállay 1730. sz.) (A következő generáció tagjait azonban már *Lőkös* névvel különböztették meg; vö. ENGEL 1996: II, 121). Ez a névadási mód a mai ragadványnevek között is megtalálható. Az ÖRDÖG gyűjteményében szereplő *Boros* név keletkezéséről azt tudjuk, hogy amikor a névviselőt megkeresztelték, „keresztanyja berúgott, és azt mondta, hogy márpedig ennek a gyermeknek a neve *Boros Gyula* legyen” (1973: 223). A *Toásos* (!) név keletkezésének magyarázata pedig az, hogy az elnevezett „elvitte a piacra a tojást, és elitta az árát” (ÖRDÖG 1973: 256). Ezekben az esetekben a névadó közösség egy eseményt talált arra a legalkalmasabbnak, hogy azzal megnevezze, azonosítsa az elnevezettet.

Tehát a rendszerezési kategóriák között a hasonló keletkezésű nevek helyét is ki kell jelölnünk. Sok esetben azonban források hiányában nagyon nehéz e nevek eredeti motivációjának a feltárása (pl. a *Farkas* név keletkezésekor lehetett egyebek mellett eseményre utaló név is). Az, hogy nincs megfelelő adatunk a bizonyításhoz, még nem jelenti azt, hogy az eseményre utaló névadást mint lehetőséget ne kellene számításba vennünk a családnevek keletkezésénél.

A CsnSz. néhány neve egyértelműen konkrét eseményre utal (pl. *Paplövő*, *Papmaró*, *Papverő* stb.), ezeknél a neveknel más motiváció aligha képzelhető el. Anyagunkban a következő neveket gondoljuk idetartozónak: *Zsákmány*, *Tavalyi*, *Zalog*, *Zsinat*, *Burok*, *Gyilkos*, *Karácsony*, *Király* ’pünkösdi király’ jelentésben, *Kísértet*.

7. A fentiek mellett vannak olyan nevek, melyek nem utalnak az elnevezett valamely sajátosságára, hanem a névadáskor egyszerűen megnevezik a személyeket, ezeket megnevező funkciójú névrészeknek nevezzük (vö. HOFFMANN 1999; TÓTH V. 2001: 134–40; FEHÉR 2003: 162–3). Itt jegyzem meg, hogy tulajdonképpen a sajátosságjelölő funkció egyben megnevező szerepű is, de ott ez az elnevezett sajátosságjegyeihez kapcsolódik, itt viszont ilyen nem tudunk kimutatni.

TÓTH VALÉRIA szerint „a megnevező funkció rendszerbe iktatásával lehetővé válik egy nagyon lényeges névrendszertani jelenség bemutatása, a már létező helynevek beépülése újonnan létrejövő névalakulatok szerkezetébe” (TÓTH 2001: 134). Ez a jelenség természetesen jelen van a családnevek körében is. Az idegen eredetű családnevek például ebben a felfogásban megnevező szerepűek, mivel a magyar névhasználók számára a név szemantikai tartalma ’az a személy, akinek ez és ez a neve’ jeggyel írható le. Ilyen értelemben a keresztnév és a becenevnek ezt a szerepet töltik be a névadáskor. Mivel ebben az esetben az elnevezett és a névfunkció közötti kapcsolat a vizsgálat tárgya, teljesen irreleváns, hogy például a szülők milyen indítékkal adnak nevet a gyermeküknek, vagy miért kap valaki egy becenevet, a cél a megnevezés egy olyan nyelvi elem (név) segítségével, amely tulajdonképpen nem tükrözi az elnevezett valóságos sajátosságait.

A természetes névadásban – mint láttuk – túlnyomórészt a denotátumok sajátosságai fejeződnek ki, addig a mesterséges névadásban (például a családnév-változtatásokban) jóval több olyan megnevezés jön létre, amelynek keletkezésében inkább csak „a használatos névmodellekhez való alkalmazkodás igénye” játszik szerepet (vö. HOFFMANN 1993: 43; J. SOLTÉSZ 1974: 53; FARKAS 2003: 151–2), ezért a mesterséges névadásnál a névadás motivációjának (másképpen a névfunkci-

ónak) szintén a megnevezést tekintjük, megjegyezve, hogy ritkán itt is előfordulhat, hogy a név az elnevezett (a névváltoztató) egyéni sajátosságait is megjeleníti. Az egyéni névválasztás motivációját, vagyis azt, hogy a névváltoztatót mi motiválja új családnéve kiválasztásakor – korábbi családnévéhez való hasonlóság, a hozzátartozó családnéve stb. (erre l. bővebben FARKAS 2003: 154–7) –, nyelvszociológiai és névszociológiai vizsgálat körébe tartozónak gondoljuk.

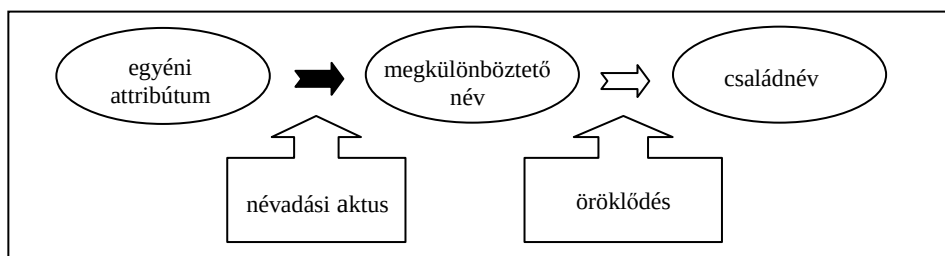
FEHÉR KIRISZTINA a tárgyalt funkció kapcsán megjegyzi, hogy a családnévek – a keresztnév- és becenevekhez hasonlóan – a megnevező szerepben állnak (2003: 162). A családnévek keletkezésének (családnévadásnak) a folyamatát átgondolva valóban el kell fogadnunk ezt a megállapítást, e névfajta esetében ugyanis éppen legfontosabb kritériumuk, az öröklődés folytán általában megszűnik az elnevezett (a leszármazott) és a név eredeti jelentése (funkciója) közötti kapcsolat, azaz a leszármazott sajátosságait általában már nem hordozza tovább a név, egyöntetű szerepe a megnevezés lesz. Ezzel látszólag elismertük, hogy a családnévek esetében a funkcionális-szemantikai, másképpen motivációs rendszerezés nem hozhat eredményt.

A probléma névélettani szempontú megközelítéssel úgy hidalható át, hogy a névadási aktust nem a családnév, hanem az előzménye esetében vizsgáljuk. Az egyéni megkülönböztető attribútum lesz a névadás alapja, amely a családnév előzményében (a megkülönböztető névben) jelenik meg, majd ennek öröklődése révén jön létre a családnév (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 51, 53).

Értelmezésemben tehát a funkcionális-szemantikai elemzés során nem a családnévek, hanem a névadás alapja szempontjából lényegesebb előzményünk, a megkülönböztető nevek vizsgálatát végezzük el. A megkülönböztető név tulajdonképpen ugyanazt a funkciót tölti be, mint a századokkal későbbi ragadványnév, azaz többnyire sajátosságot jelöl.

2. ábra

A családnévek kialakulásának folyamata

Elmondhatjuk, hogy a természetes úton, a XIV–XV. században kialakult családnévek tulajdonképpen öröklődő ragadványneveknek tekinthetők. Amikor tehát a családnévet funkcionális, lexikális, keletkezéstörténeti stb. szempontból vizsgáljuk, akkor valójában ennek a ragadványnévnek a névadáskori nyelvi jellemzőit kutatjuk.

Arra, hogy a családnévelőzmény keletkezése pillanatában is lehet-e megnevező funkciójú egyrészes név, nem találtam konkrét adatot. Ez csupán akkor lenne lehet-

séges, ha az elnevezett keresztnévéről vagy annak becézett alakjából jönne létre a megkülönböztető név a kételemű névrendszeren belül.

FEHÉRTÓI XIV. századi példái között találunk néhány idekapcsolható nevet (Petro *Peter dicto*, Petrus dictus *Pethych*, Pauli *Paka dicti*, Johannem dictum *Janko*, Dominici alio nomine *Dako*, Pauli dicti *Powch*, Abraam dicti *Abichk* stb. – FEHÉRTÓI 1969: 51), de ezeknél valószínűleg a hivatalos név és a használt névalak egyidejű írásbeli megjelenéséről van szó, azaz a latin nevek becéző változatait kell valódi (egyelemű) névnek tekintenünk. Mindenesetre e nevek becenevekként biztosan megnevező funkcióban állnak. Későbbi korokban az öröklődő családnevek mellett a névváltoztatások eseteit (néhány ritka kivételtől eltekintve) tarthatjuk e funkcióhoz tartozónak. (A megnevező funkcióról a helynevek kapcsán l. HOFFMANN 1993: 47–8, 143.)

8. Minden családnév keletkezésekor a fent ismertetett két kategóriába funkcionális szempontból teljes körűen besorolható, mivel a nevek a névadás szituációjában egyértelmű motivációjúak voltak, vagyis a névadáskor aktualizáltan jelent meg valamelyik funkció. Ennek kiderítése azonban a többször említett bizonytalansági tényező, a gyakori névhomónia és poliszémia miatt néhány kivételtől eltekintve többnyire lehetetlen.

A családnevek között ilyen többes besorolású név például a *Békés*, amely tulajdonságjelölő és származási helyre utaló is lehet; a *Szolnok*, amely helyet és régi magyar személynévként rokoni kapcsolatot is jelölhet; a *Farkas*, mely rokoni kapcsolat, tulajdonság, esemény és a *Peres*, mely esemény és tulajdonság jelölője is lehetett a névadáskor. A *Király* például lehet belső tulajdonság 'dölyfös, kevély', társadalmi kapcsolatra utaló 'királyi jobbágy' és eseményhez kapcsolódó 'pütkösdi király' alapmotívumot kifejező név is, vagy itt is említhetjük az állat-, növény-, tárgy- és anyagnevek példáit. További példák anyagunkból a többes besorolású nevek: *Csank*, *Császár*, *Dákai*, *Erdős*, *Fodor*, *Gödény*, *Hamar*, *Idei*, *Járó*, *Karakó*, *Kenyeres*, *Király*, *Lencsés*, *Léva*, *Patkó*, *Pokol*, *Réde*, *Szegény*, *Szentes*, *Talpas*, *Tarka*, *Tisza*, *Zádor*, *Zoltai* stb.

9. Végül meg kell említenünk azt a csoportot is, amelybe a kategorizálhatatlan nevek kerülnek; a korábbi rendszerezések ezt „még megfejtésre váró”, „ismeretlen eredetű és jelentésű”, „bizonytalan jelentésű vagy etimológiájú” néven említették (vö. BÁLINT 1963., FEHÉRTÓI 1969., N. FODOR 2002. és mások). Itt elsősorban azokat a neveket gyűjthetjük össze, melyek etimológiai jelentése ismeretlen, így a névfunkcióra következtetni sem tudunk. Természetesen erről is elmondható, hogy névélettani szempontból ilyen kategória nem létezik. Míg az előbbi csoport esetében a rendszerbe illesztés több lehetőségével kellett számolnunk, itt a lehetőségek teljes hiányát kell elismernünk.

10. A fentiekben bemutatott elemzési modell gyakorlati alkalmazhatósága természetesen akkor válik bizonyossá, amikor egy zárt korpusz névanyagát megpróbáljuk benne elhelyezni. Erre legalkalmasabbnak a mai ragadványnévanyag tűnik, hiszen ezek esetében még kideríthető a névadás indítéka. Az ilyen vizsgálá-

tok a családnévek kialakulásának és azt megelőzően a régi magyar személynevek keletkezésének jobb megértéséhez is hozzásegíthetik a névkutatást.

A hivatkozott irodalom

- ÁDÁM IMRE 1985. A Szabolcs megyei személynévtípusok a XVI. században. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. Bp. 149–53.
- BÁLINT SÁNDOR 1963. Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 105. Bp.
- BENKŐ LORÁND 1949. A régi magyar személynévtípusok. Bp.
- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvi elemzése. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- BERRÁR JOLÁN 1960. Személynévkutatásunk 1945 és 1949 között. Magyar Nyelv 267–79.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, Régi magyar családnévek szótára. XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1993.
- ENGEL PÁL 1996. Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I–II. kötet. Bp.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk., Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Bp., 2003.
- FARKAS TAMÁS 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. Magyar Nyelv 144–63.
- FEHÉR KRISZTINA 2003. A ragadványnevek funkcionális szerkezetéről. Magyar Nyelvjárások 41: 155–66.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. Nyelvtudományi Értekezések 68. Bp.
- N. FODOR JÁNOS 2000. A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ága az Anjou-korban. Turul 73: 97–109.
- N. FODOR JÁNOS 2002. A Tiszakönyök jobbágynevei 1560-ból. Magyar Névtani Dolgozatok 170. Bp.
- N. FODOR JÁNOS 2004. Adalékok a helynévi eredetű családnéveink kialakulásához. A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnévei. Névtani Értesítő 26: 31–45.
- N. FODOR JÁNOS 2007. A természetes családnévanyag lexikális-morfológiai vizsgálata. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Debrecen–Bp. 113–29.
- B. GERGELY PIROSKA 1968. Módszertani észrevételek a személynevek szinkron vizsgálatához. Magyar Nyelvjárások 14: 3–15.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- B. GERGELY PIROSKA 1981. A kalotaszegi magyar családnévek rendszertani és funkcionális vizsgálata. Nyelvtudományi Értekezések 108. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY 1969. Személynév-kutatásunk 1960 és 1967 között. Magyar Nyelv 93–104.
- HAJDÚ MIHÁLY 1981. Személynévkutatásunk helyzete és feladatai. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160: 17–32.
- HAJDÚ MIHÁLY 1989. A személynevek és az egyéb tulajdonnevek gyűjtése, kutatása (1980–1986). In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., Névtudomány és művelődéstörténet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 47–61.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. Általános és magyar névtan. Osiris, Bp.

- HOFFMANN ISTVÁN 1993. Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.
- Kállay = A nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I–II. Bp., 1943.
- KÁLMÁN BÉLA 1989⁴. A nevek világa. 4., átdolgozott kiadás. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- KIEFER FERENC 2007. Jelentésmélet. Corvina, Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN 2003². A magyar és szlovák családnevek rendszere. In: KNIEZSA ISTVÁN, Helynév- és családnévvizsgálatok. Lucidus, Bp. 255–349.
- KUBINYI FERENC 1885. A régi magyarok személynevei. *Turul* 3: 172–80.
- KUNZE, KONRAD 2004⁵. Dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. 5. kiadás. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München.
- MELICH JÁNOS 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv* 265–80.
- MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Bp., 2000.
- MIKESY SÁNDOR 1947. Szavajárási nevek. *Magyar Nyelv* 45–7.
- MOLLAY KÁROLY 1938. Középkori soproni családnevek. Bp.
- ÖRDÖG FERENC 1973. Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ÖRDÖG FERENC 1974. Személynévvizsgálatok új útjai. A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 18: 99.
- PAIS DEZSŐ 1921–1922. Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17: 158–63, 18: 26–34, 93–100.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1960. Egy s más az élő dűlőnévanyagról. In: PAIS DEZSŐ – MIKESY SÁNDOR szerk., *Névtudományi vizsgálatok*. Akadémiai Kiadó, Bp. 82–5.
- SLÍZ MARIANN 2007. Kognitív történeti névtan? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. Elhangzott a III. Félúton Konferencián, 2007. április 26-án. Kézirat.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1974. A tulajdonnév jelentésszerkezete. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *Jelentés- és stilsztika*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ŠRÁMEK, RUDOLF 1972–1973. Zum Begriff „Modell“ und „System“ in der Toponomastik. *Onoma* 17: 55–75.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2005. A magyar birtokos szerkezet jelentéstana, kognitív keretben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 21: 43–70.
- TÓTH KATALIN 1966. A Karancs vidéki ragadványnévadás kérdéseiről. *Magyar Nyelvjárások* 12: 95–107.
- TÓTH VALÉRIA 2001. Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye). A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Z. = A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKSICS PÁL. I–XII. Pest, Budapest, 1871–1931.

The possibility of a new kind of systematization of Hungarian family names

The new approach to the analysis of family names proposed here bears some similarity to motivation-based systematizations of traditional typologies. The basis of naming is most often related to some peculiarity or characteristic attribute of the person named. In such cases, the (part of a) name concerned has a peculiarity-marking function (cf. Hoffmann 1999: 209). Given the basic theorem that name giving is mainly determined by extra-linguistic factors (elements of reality), it is most appropriate to delimit peculiarity-marking categories cognitively on the basis of the relationship between the name bearer and a segment or constituent of reality. Linguistic meaning “is closely related to cognition, that is, the way we perceive the world around us” (Kiefer 2007: 19). In terms of cognitive semantics, human perception identifies a smaller, less conspicuous, less readily identifiable object or entity (figure) in relation to a larger, more static piece of reality carrying known information (ground). In that relationship, five elements of reality can be discerned: (1) the individual being named, (2) a person or group of persons, (3) society, (4) a place, and (5) relevant things or events.

JÁNOS N. FODOR